

KATARZYNA ADAMCZYK

Instytut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
Institute of Psychology, Adam Mickiewicz University of Poznań

Kompetencje relacyjne młodych dorosłych nieposiadających i posiadających partnera życiowego

Relational competences of single and partnered young adults

Summary. The review of literature and studies let us suppose that a definite level of relational competences create greater or less possibilities to find a lifetime partner, and to maintain a relationship with him or her. In the article the findings of the research with 457 young single and partnered adults are presented. Their aim was to verify whether there are any differences between young single and partnered adults in the extent of level of relational competences, which indices were five six bonding behaviours (behaviours of psychic and physical closeness, impressive behaviours, behaviours on the behalf of a partner and a relationship, conciliatory behaviours, and sexual behaviours). Additionally an association between level of relational competences and gender was analysed. It was assumed that lower level of competences will be characteristic of single adults. Moreover, it was hypothesized that females will possess a higher level of competences in comparison to males.

Statistical analysis showed that the observed difference between single and partnered groups in the area of relational competences is statistically significant. Single individuals reveal a lower level of relational competences in the realm of the above-mentioned bonding behaviours. At the same time, gender showed to be a differentiating factor only in the area of competences concerned behaviours of psychic and physical closeness, and sexual behaviours.

Słowa kluczowe: kompetencje relacyjne, partner życiowy, wczesna dorosłość, życie w pojedynkę, życie w związku

Key words: lifetime partner, partnered life, relational competences, single life, young adulthood

WPROWADZENIE

Wśród zróżnicowanych obszarów psychospołecznej aktywności młodych dorosłych, takich jak tworzenie niszy społecznej, budowanie własnej rodziny oraz rozpoczynanie kariery zawodowej, za ważne zadanie tej fazy życia psychologowie rozwojowi zgodnie uznają poszukiwanie intymności i wybór partnera życiowego (Erikson, 2004; Havighurst, 1981). Wybór partnera odpowiedniego do założenia rodziny stanowi jedną z ważniejszych decyzji

człowieka (Janicka, Niebrzydowski, 1994). W związku z tym istotną staje się analiza czynników, które mogą warunkować inicjowanie oraz podtrzymywanie satysfakcjonujących intymnych relacji w okresie wczesnej dorosłości. Znalezienie partnera, z którym jednostkę będzie łączyć więź emocjonalna zbudowana na bliskości i zaufaniu i której obecność pozwoli na zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa, wsparcia czy opieki (Brzezińska, 2005), wymaga od młodych dorosłych wykazania się określonymi cechami i umiejętnościami

(Brzezińska, 2008). Te ostatnie, wraz z określonymi zachowaniami prezentowanymi przez partnerów wobec siebie, warunkują nawiązywanie oraz utrzymywanie relacji o charakterze długo- i krótkotrwałym (Argyle, Domachowski, 1994; Argyle, 1998). Szczególnego znaczenia nabierają w tym kontekście kompetencje relacyjne oraz zdolność do podejmowania zachowań wiążących, służących nawiązywaniu i podtrzymywaniu bliskich więzi. Badania ujawniają, że osoby o wyższych kompetencjach interpersonalnych mają większe szanse m.in. na rozwój satysfakcjonujących relacji małżeńskich oraz budowanie sieci społecznego wsparcia (Armistead, Forehand, Beach, Brody, 1995). Ponadto deficyty w zakresie umiejętności społecznych, ich ubogość, schematyczność i nieadekwatność mogą wiązać się z późniejszymi problemami interpersonalnymi w związku (Klaus, Hersen, Bellack, 1977) oraz poczuciem samotności (Kozielecki, 1988; Kuczyńska, Dolińska-Zygmunt, 2004; Prisbell, 1988).

Z jednej strony kompetencje społeczne i relacyjne sprzyjają budowaniu emocjonalnych relacji, z drugiej to właśnie owe relacje jednostki z innymi ludźmi (osobami znaczącymi i/lub grupami społecznymi, takimi jak rodzina i grupy rówieśnicze) stwarzają szansę na zdobywanie określonych umiejętności społecznych (Kowalik, 2002). Tworzenie i utrzymywanie nowych relacji interpersonalnych staje się bowiem źródłem jakościowo zróżnicowanych doświadczeń społecznych i podstawą dla rozwoju kompetencji interpersonalnych. Umożliwiają one z kolei nawiązywanie kolejnych interakcji międzyosobniczych i zmiany w zakresie zajmowanych przez jednostkę pozycji społecznych, to znaczy: „bycie do...” (dyspozycji innej osoby), „bycie z...” (inną osobą), „bycie dla...” (innej osoby), „bycie wśród...” (innych osób) (Kowalik, 2002). Doskonałym przykładem tego, że kompetencje społeczne kształtują się na bazie doświadczeń związanych z funkcjonowaniem w odmiennych środowiskach społecznych (rodzinnym, rówieśniczym, przyjacielskim, zawodowym) (Argyle, 1998), jest obserwowany związek między kompetencjami społecznymi

w adolescencji a doświadczeniami zdobywanymi w rodzinie generacyjnej oraz w grupie rówieśniczej. Interakcje w rodzinie, jej emocjonalny klimat i wzajemne stosunki między rodzicami oraz sposób, w jaki funkcjonują oni w rolach małżeńskich, ma znaczący wpływ na gotowość dorastającej młodzieży do nawiązywania trwałych związków intymnych z wybranym partnerem (Armistead, Forehand, Beach, Steven, Brody, 1995; Harwas-Napierała, 1993). Przywiązanie (bezpieczne) do rodziców może wpływać na inicjowanie ciepłych i satysfakcjonujących relacji z przyjaciółmi oraz romantycznymi partnerami w okresie adolescencji i wczesnej dorosłości (Engels, Finkenauer, Meeus, Dekovic, 2001). Zdobywane w kontaktach z rodzicami umiejętności społeczne wykazują odmienną specyfikę w porównaniu z umiejętnościami kształtującymi się w kontaktach rówieśniczych (Armistead, Forehand, Beach, Steven, Brody, 1995), które stwarzają adolescentom możliwość poznania płci przeciwnej oraz zdobywania doświadczeń w zakresie umawiania się na randki, prowadzenia konwersacji, podejmowania wspólnych zadań, wspólnego tańca, wychodzenia na spacer w dwoje, rozmawiania o seksie, podejmowania inicjatywy seksualnej, odmawiania i wycofywania się z nieudanych związków i niebezpiecznych sytuacji (Beisert, 2006).

Jeśli więc doświadczenia społeczne pozwalają na rozwój specyficznych kompetencji relacyjnych, to jest prawdopodobne, iż ograniczenie możliwości uczestniczenia w zróżnicowanych układach społecznych będzie zwrotnie ograniczać zakres posiadanych kompetencji i repertuar zachowań społecznych. Ilustracją takiej zależności jest na przykład sprzężenie zwrotne między umawianiem się na randki w okresie dorastania a kompetencjami społecznymi, lękiem i oczekiwaniami wobec randek (Prisbell, 1988). Nieumawianie się na randki w adolescencji może wiązać się z brakiem lub niskim poziomem kompetencji społecznych w zakresie tej aktywności, błędnymi wyobrażeniami na temat randek oraz lękiem przed randkami i unikaniem ich (Prisbell, 1988). Mechanizm sprzężenia zwrotnego

między wymienionymi elementami jest dość klarowny: nieumawianie się na randki skutkuje brakiem lub niskim poziomem kompetencji społecznych, co zwrótnie może prowadzić do nieumawiania się na randki i dalszego pogłębiania się deficytów w zakresie umiejętności społecznych. W konsekwencji ograniczony kontakt z osobami przeciwnej płci zmniejsza szanse na kontakty z nimi, co niesie z sobą ryzyko, jak określa to Marshall Prisbell (1988), atrofii umiejętności społecznych.

Jakkolwiek omówione powyżej przykłady wskazują na znaczenie doświadczeń w zakresie nawiązywania i tworzenia bliskich relacji dla rozwoju kompetencji społecznych w adolescencji, to jak pokazują liczne badania (por. przegląd badań Kowalik, 2002), mechanizm ten jest obecny w rozwoju społecznym od dzieciństwa do późnej dorosłości. Okres wczesnej dorosłości jest niewątpliwie znaczącym etapem w rozwoju społecznym człowieka z racji zdobywania przez niego określonych kompetencji relacyjnych i podejmowania ważnych decyzji dotyczących stabilizacji emocjonalnej, to znaczy poszukiwania stałego partnera (Beisert, 1991), wyboru małżonka, uczenia się współżycia z nim, założenia rodziny i wychowywania dzieci (Havighurst, 1981) oraz stabilizowania dorosłych wzorców w zakresie społecznych interakcji (Reis, Lin, Bennett, Nezlek, 1993).

Nie bez znaczenia dla tej sfery funkcjonowania człowieka pozostaje czynnik płci, który różnicuje socjalizację kobiet i mężczyzn w obszarze kompetencji oraz zachowań społecznych, a także motywacji do nawiązywania bliskich więzi (Fitzpatrick, Sollie, 1999; Mandal, 2004; Płopa, 2002). Zadania kobiety tradycyjnie definiuje się w odniesieniu do relacji z innymi ludźmi, spośród których największe znaczenie przypisuje się małżeństwu (Mandal, 2004). Dziewczynki i kobiety są uczone przede wszystkim interpersonalnych umiejętności oraz takich uczuć, jak przywiązanie, bliskość, empatia, troska oraz odpowiedzialność za związki, a w mniejszym stopniu niezależności i agresywności. Odmiennie jest w przypadku mężczyzn – rozwój zdolności niezbędnych w formowaniu interpersonalnych

związków ustępuje tu miejsca kształtowaniu nastawienia na pracę zawodową i zapewnienia bytu rodzinie (Brannon, 2002; Mandal, 2004). W rezultacie potrzeba nawiązywania bliskich więzi u mężczyzn nie cechuje się taką siłą jak u kobiet (Płopa, 2002), co sprawia, że kobiety bardziej niż mężczyźni inwestują w romantyczne związki (Cavanagh, 2007; Fitzpatrick, Sollie, 1999). Badania nad różnicami płci w zachowaniach społecznych zasadniczo potwierdzają powyższe doniesienia i pokazują, że mężczyźni osiągają lepsze rezultaty w skalach asertywności, natomiast kobiety osiągają wyższe wyniki w zakresie empatii i kooperacji, są bardziej nagradzające, mają większe zdolności werbalne i lepszą ekspresję niewerbalną (Argyle, 1998; Myers, 2003). W rozmowach mężczyźni częściej skupiają się na zadaniach, a kobiety na związkach społecznych, pragnąc jednocześnie podzielić się z innymi własnymi uczuciami, udzielić pomocy lub wsparcia (Myers, 2003). Badania Kuczyńskiej (1998) wskazują również, że ogólnie zachowania bliskości fizycznej i zachowania na rzecz wspólnoty i partnera są uważane za bardziej typowe dla kobiet niż dla mężczyzn, dla których za charakterystyczne uznaje się zachowania seksualne, pojednawcze i imponujące. Na istnienie różnic płciowych w tej sferze wskazują także psychologowie ewolucyjni (Clark, Shaver, Abrahams, 1999), podkreślając, że kobiety pragną prezentować się jako zdrowe i fizycznie atrakcyjne, natomiast mężczyźni demonstrują swą siłę fizyczną i zasoby.

Przedstawione powyżej rozważania ukazują rolę kompetencji społecznych i interpersonalnych, czy też w węższym rozumieniu kompetencji relacyjnych, oraz płci w procesie nawiązywania i podtrzymywania bliskich więzi. Okazuje się jednak, iż pomimo bogatej literatury poświęconej zagadnieniom konceptualizacji i operacjonalizacji kompetencji interpersonalnych wśród badaczy nie ma zgodności co do ich bazowych komponentów (Spitzberg, 1991). Jak wskazuje Urszula Jakubowska (1996), wiedza na temat kompetencji społecznych ma charakter zatomizowany, co znajduje odzwierciedlenie w odmiennych sposobach ich rozumienia. I tak kompeten-

cje społeczne są ujmowane przez różnych badaczy jako (Jakubowska, 1996): (1) zdolność i/lub umiejętność ogólna, (2) zdolność lub umiejętność adaptacyjna, (3) zdolność lub umiejętność budowania więzi emocjonalnych, (4) efektywne (na płaszczyźnie zadaniowej i emocjonalnej) porozumiewanie się, (5) zdolność lub umiejętność osiągania własnych celów, (6) specyficzne umiejętności sprawczo-instrumentalne. Linda Rose-Krasnor (1997) podkreśla, że pomimo różnic w pojmowaniu kompetencji społecznych można wskazać jeden wspólny, a zarazem centralny, dla nich element, tj. definiowanie ich jako efektywności w interakcji.

Pośród wyróżnionych przez Jakubowską (1996) pięciu ujęć kompetencji społecznych, szczególne znaczenie dla nawiązywania bliskich związków bez wątpienia można przypisać kompetencjom relacyjnym rozumianym jako zdolność do budowania więzi emocjonalnych z innymi ludźmi, w tym definiowania relacji, tworzenia, rozwijania i utrzymywania związków (Jakubowska, 1996). Choć przytoczona powyżej definicja w sposób klarowny wyznacza zakres pojęciowy terminu „kompetencje relacyjne”, nie określa ona, jakie konkretnie kompetencje czy też umiejętności składają się na owe kompetencje oraz jakie zachowania można by uznać za wskaźniki posiadania tychże kompetencji. Próbując zatem dookreślić znaczenie pojęcia „kompetencje relacyjne”, można odwołać się do tezy Michaela Argyle’a (1994, 1998), że kompetencje społeczne są wzorcami zachowań społecznych, które sprawiają, że jednostki są skuteczne (kompetentne) w sytuacjach społecznych, w których realizują cele zawodowe oraz osobiste. Zgodnie z tym ujęciem kompetencje relacyjne można pojmować jako wzorce zachowań społecznych, które sprawiają, że jednostki są skuteczne w sytuacjach budowania więzi emocjonalnych z innymi ludźmi i realizowania osobistych celów, jakimi są inicjowanie lub utrzymywanie bliskich więzi.

Pozostaje jeszcze kwestia wskazania określonych wzorców zachowań społecznych, które mogłyby jednostce gwarantować skuteczność realizacji owych celów. Użyteczną

propozycją może być tu koncepcja tzw. zachowań wiążących Alicji Kuczyńskiej (1998). Owe zachowania pełnią bowiem „rolę sygnału społecznego, którego celem jest zainicjowanie lub utrzymanie więzi poprzez wywołanie określonej reakcji u odbiorcy: zwrócenie jego uwagi, redukcję agresji, zaspokojenie jego niezbędnych do przeżycia potrzeb, utrzymanie bliskości, poczucie bezpieczeństwa i przyjemności, poczucie wsparcia w obliczu zagrożenia oraz możliwość posiadania potomstwa i doznawania przyjemności seksualnej” (Kuczyńska, 1998: 19–20). W swych badaniach Kuczyńska (1998), stosując analizę czynnikową, wyróżniła pięć grup zachowań, które pełnią określone funkcje w różnych bliskich związkach, w tym również w związkach kobiet i mężczyzn. Są to: (1) zachowania pojednawcze (ZPOJ), służące inicjowaniu i utrzymywaniu więzi oraz łagodzeniu agresji; (2) zachowania imponujące (ZIMP), których celem jest zwrócenie uwagi odbiorcy na osobę prezentującą zachowanie; (3) zachowania na rzecz partnera i związku (ZNRP), nastawione na udzielanie wsparcia partnerowi w sytuacji zewnętrznego zagrożenia, wyrażanie gotowości wspólnej walki i obrony związku; (4) zachowania bliskości fizycznej (ZBFIZ), ukierunkowane na utrzymywanie bliskości, poczucia bezpieczeństwa i przyjemności oraz (5) zachowania seksualne (ZSEK), wtórnie wzmacniające więź między kobietą i mężczyzną, a także związane z doznawaniem przyjemności seksualnej i posiadaniem potomstwa. Kuczyńska (1998) stwierdza, że w relacjach z nieznanymi sobie wcześniej osobami przeciwnej płci dominują zachowania pojednawcze, a nietypowe są zachowania na rzecz drugiej osoby, zachowania bliskości fizycznej oraz zachowania seksualne, choć osoby biorą pod uwagę możliwość podejmowania takich zachowań z nieznanymi. Dla początkowej fazy kształtowania się bliskiej relacji znamienne jest poszerzanie się repertuaru prezentowanych zachowań, to znaczy obok obecnych już we wcześniejszym etapie zachowań pojednawczych pojawiają się także zachowania seksualne i bliskości fizycznej, natomiast nadal utrzymuje się bardzo niskie, choć o po-

zytywnym zabarwieniu, znaczenie zachowań na rzecz partnera i związku. W ukształtowanym już związku wzrasta typowość zachowań seksualnych oraz zachowań na rzecz partnera i wspólnoty, natomiast zmniejsza się rola zachowań pojednawczych.

Kompetencje relacyjne można by zatem postrzegać jako zdolność do podejmowania zachowań wiążących takich, jak zachowania pojednawcze, zachowania imponujące, zachowania na rzecz partnera i związku, zachowania bliskości fizycznej i zachowania seksualne, które sprawiają, że jednostka jest skuteczna w sytuacji społecznej, jaką jest inicjowanie lub utrzymanie bliskiej więzi. Tym samym zachowania wiążące stanowiłyby wskaźnik posiadanych przez jednostkę kompetencji relacyjnych, to znaczy na podstawie prezentowanych przez osobę tego typu zachowań można by wnioskować o posiadanych przez nią kompetencjach w zakresie budowania i podtrzymywania intymnych związków, w tym związków z osobami przeciwnej płci.

BADANIA WŁASNE¹

Problem badawczy

Odnosząc się do pojęcia kompetencji relacyjnych oraz ustaleń empirycznych, wskazujących, iż nawiązywanie oraz utrzymywanie relacji o charakterze długo- i krótkotrwałym wymaga posiadania przez partnerów pewnych umiejętności społecznych oraz zachowań, jakie wobec siebie prezentują (Argyle, Domachowski, 1994), postawiono pytanie o związek między poziom kompetencji relacyjnych jednostki a posiadaniem przez nią partnera życiowego. Analiza literatury pozwala przypuszczać, że taki związek nie tylko istnieje, ale że określony (niski *versus* wysoki) poziom kompetencji relacyjnych stwarza większe lub mniejsze możliwości znalezienia partnera życiowego i utrzymania z nim relacji.

W ramach tak sformułowanego problemu badawczego postawiono dwa szczegółowe pytania:

1. Czy istnieją, a jeśli tak, to jakie, różnice w poziomie kompetencji relacyjnych między młodymi dorosłymi posiadającymi i nieposiadającymi partnera życiowego?
2. Czy istnieją, a jeśli tak, to jakie, różnice w poziomie kompetencji relacyjnych wśród kobiet i mężczyzn posiadających i nieposiadających partnera życiowego?

Oczekiwano, że u osób posiadających partnera życiowego występuje wysoki poziom kompetencji relacyjnych, za wskaźnik posiadania których przyjęto pięć następujących typów zachowań wiążących: (1) zachowania pojednawcze (ZPOJ), (2) zachowania imponujące (ZIMP), (3) zachowania na rzecz partnera i związku (ZNRP), (4) zachowania bliskości fizycznej (ZBFIZ) oraz zachowania seksualne (ZSEK).

W odniesieniu do różnic płciowych w tym obszarze przewidywano, że kobiety (żyjące w pojedynkę i w związku) będą posiadały wyższy poziom kompetencji relacyjnych w porównaniu z mężczyznami (żyjącymi w pojedynkę i żyjącymi w związku).

Osoby badane

Dobór osób do badań przeprowadzono, rozdając kwestionariusze wśród studentów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i Politechniki Poznańskiej, pracowników naukowych i administracji UAM oraz słuchaczy studiów podyplomowych przy Instytucie Psychologii UAM, Uniwersytecie Ekonomicznym i Politechnice Poznańskiej. W badaniu wzięło udział 457 osób w wieku od 20 do 35 lat (25.78 ± 3.66): 312 kobiet (68.3%) i 145 mężczyzn (31.8%). Najwyższy odsetek osób badanych (44%) to osoby mieszkające w mieście liczącym powyżej 500 tys. mieszkańców i legitymujące się wyższym wykształceniem (59.3%). Badaniami objęto młodych dorosłych o orientacji heteroseksualnej, którzy (1) nigdy nie byli w związku małżeńskim, (2) byli bezdzietni oraz (3) nie posiadali lub posiadali partnera życiowego co najmniej od sześciu miesięcy, (4) w przypadku osób żyjących

w pojedynkę były to osoby deklarujące chęć posiadania w przyszłości partnera życiowego.

Uwzględniając dotychczasowe ustalenia teoretyczne i empiryczne, wskazujące na odmiennność psychologicznego funkcjonowania osób w związkach nieformalnych i małżeńskich (por. Janicka, 2005, 2009; Liberska, Suwalska, 2011) oraz dane socjodemograficzne, ujawniające wzrost wieku, w jakim są zawierane w Polsce małżeństwa (Sytuacja demograficzna Polski, 2004), podjęto decyzję o ujednoliceniu badanej grupy poprzez włączenie do niej jedynie osób żyjących w związkach nieformalnych. Uczestnicy badania nieposiadający partnera stanowili 43.8% ($n = 200$), natomiast uczestnicy posiadający partnera (żyjący w związkach nieformalnych) stanowili 56.2% ($n = 257$) grupy badanej. Minimalny okres pozostawania w związku, zgodnie z przyjętym kryterium doboru do grupy, wynosił 6 miesięcy, natomiast średni okres posiadania partnera to 43 miesiące (3 lata i 5 miesięcy) z odchyleniem standardowym $SD = 32.82$ miesiące (2 lata i 7 miesięcy). Najwyższy odsetek badanych (11%) stanowiły osoby będące w związku od 6 miesięcy, a najniższy odsetek stanowiły osoby będące w związku powyżej 15 lat (1.3%).

W przypadku osób nieposiadających partnera, analogicznie jak w grupie osób żyjących w związku, minimalny okres życia w pojedynkę wynosił 6 miesięcy. Średni okres życia w pojedynkę w badanej grupie to 18,01 miesięcy (1 rok i 5 miesięcy) z odchyleniem standardowym $SD = 23.14$ miesiące (1 rok i 9 miesięcy). Najwyższy odsetek badanych (34%) stanowiły osoby niebędące w związku od 6 miesięcy, a najniższy odsetek (25%) stanowiły osoby niebędące w związku powyżej 26 miesięcy (2 lata i 2 miesiące).

Uczestnicy badania obecnie nieposiadający partnera, którzy nigdy wcześniej nie byli zaangażowani w żaden długotrwały związek, stanowili 28% badanej grupy, natomiast uczestnicy badania deklarujący, iż w okresie poprzedzającym okres życia w pojedynkę byli w jednym, dwóch lub trzech długotrwałych związkach, stanowili odpowiednio: 21%, 22% i 12%. Pozostali uczestnicy (17%) dekla-

rowali, że poprzednio byli związani z więcej niż trzema partnerami.

Narzędzia badawcze

Do pomiaru kompetencji relacyjnych zastosowano Kwestionariusz Kompetencji Relacyjnych w Związkach Intymnych (KKRwZI) (Palus, 2010), który miał różnicować osoby badane na całym kontinuum mierzonych kompetencji. KKRwZI składa się z 54 pytań, do których dołączono dziesięciostopniową skalę (od 1 – zdecydowanie trudne do 10 – zdecydowanie łatwe), na której osoby badane dokonują oceny trudności, z jaką podejmują lub podejmowałyby dane zachowanie/czynność/działalność, i umieszczają obok każdej pozycji testowej odpowiednią liczbę na skali od 1 do 10. Pięćdziesiąt cztery pozycje, z których składa się kwestionariusz, konstytuują sześć następujących skal: (1) skala kompetencji relacyjnych związanych z bliskością fizyczną i psychiczną (ZBFiP), (2) skala kompetencji relacyjnych związanych z zachowaniami imponującymi (ZIMP), (3) skala kompetencji relacyjnych związanych z zachowaniami na rzecz siebie w związku (ZnRzSwZ), (4) skala kompetencji relacyjnych związanych z zachowaniami na rzecz partnera i związku (ZnRzPiZ), (5) skala kompetencji relacyjnych związanych z zachowaniami pojednawczymi (ZPOJ) oraz (6) skala kompetencji relacyjnych związanych z zachowaniami seksualnymi (ZSEK). Współczynniki zgodności wewnętrznej α Cronbacha są w pełni zadowalające i wynoszą: dla całej skali $\alpha = .95$, a dla sześciu podskal od .80 do .85.

W prezentowanych analizach nie uwzględniono jednak skali kompetencji relacyjnych związanych z zachowaniami na rzecz siebie w związku, gdyż pomimo wyróżnienia jej, na drodze analizy czynnikowej, w procedurze konstruowania KKRwZI (Palus, 2010) nie znalazła ona solidnego teoretycznego umocowania, co dałoby zarazem możliwość interpretacji wyników badań własnych. Podjęto zatem decyzję o przeprowadzeniu analizy jedynie tych kompetencji relacyjnych, których wskaźniki odnosiły się do wyróżnionych

przez Kuczyńską (1998) pięciu typów zachowań wiążących. W tej sytuacji współczynnik zgodności wewnętrznej α Cronbacha był w pełni zadowalający i wyniósł dla całej skali $\alpha = .87$.

Dane socjodemograficzne na temat osób badanych zostały zebrane w Kwestionariuszu Danych Osobowych (KDO).

WYNIKI

W analizie statystycznej wykorzystano testy istotności różnic: do porównania danych ilościowych, charakteryzujących się rozkładem nieodbiegającym od rozkładu normalnego (test Kołmogorowa-Smirnowa), zastosowano test parametryczny t -Studenta, natomiast pozostałe dane analizowano przy użyciu testu rangowego U Manna-Whitneya. Jednocześnie, dla oszacowania wielkości efektu w odniesieniu do związku między poziomem kompetencji relacyjnych a posiadaniem partnera życiowego oraz w odniesieniu do związku między poziomem kompetencji relacyjnych a płcią, zastosowano dwie miary wielkości efektu, tj. d Cohena oraz r_g – rangowy współczynnik korelacji dwuseryjnej Glassa.

Analiza statystyczna wyników dotycząca zależności między poziomem kompetencji relacyjnych a posiadaniem partnera życiowego (tabela 1) wykazała, że obserwowana między grupami, wyodrębnionymi z uwagi na posiadanie *versus* nieposiadanie partnera życiowego, różnica w zakresie poziomu kompetencji relacyjnych jest istotna statystycznie. Osoby nieposiadające partnera wykazują niższy poziom kompetencji relacyjnych w zakresie wszystkich pięciu wyróżnionych w omawianych badaniach kompetencji w porównaniu z osobami posiadającymi partnera życiowego. Wielkości efektu d wskazują na średnią siłę związku między kompetencjami relacyjnymi w zakresie zachowań pojednawczych ($d = .61$) i zachowań seksualnych ($d = .60$) a posiadaniem partnera życiowego; natomiast w odniesieniu do kompetencji związanych z zachowaniami imponującymi ujawniają małą siłę związku ($d = .34$). Z kolei wielkości efektu r_g

wskazują na umiarkowaną siłę związku między kompetencjami relacyjnymi związanymi z zachowaniami bliskości fizycznej i psychicznej ($r_g = .34$) i bardzo słaby związek dla kompetencji związanych z zachowaniami na rzecz partnera i związku ($r_g = .19$) a posiadaniem partnera życiowego.

Z kolei analiza poziomu kompetencji relacyjnych z uwzględnieniem płci (tabela 2) ujawniła, że płeć jest czynnikiem różnicującym poziom kompetencji relacyjnych jedynie w zakresie kompetencji związanych z zachowaniami bliskości fizycznej i psychicznej oraz kompetencjami relacyjnymi związanymi z zachowaniami seksualnymi. W zakresie wskazanych kompetencji kobiety cechują się wyższym ich poziomem w porównaniu z mężczyznami. W odniesieniu do pozostałych kompetencji relacyjnych nie odnotowano różnic między kobietami i mężczyznami. Wielkości efektu d wskazują na małą siłę związku między kompetencjami relacyjnymi związanymi z zachowaniami bliskości fizycznej i psychicznej ($d = .24$) i zachowaniami seksualnymi ($d = .22$) a posiadaniem partnera życiowego.

KZBFiP – kompetencje w zakresie zachowań bliskości fizycznej i psychicznej; KZIMP – kompetencje w zakresie zachowań imponujących; KZnRzPiZ – kompetencje w zakresie zachowań na rzecz partnera i związku; KZPOJ – kompetencje w zakresie zachowań pojednawczych; KZSEK – kompetencje w zakresie zachowań seksualnych; K-S – test Kołmogorowa-Smirnowa; t – test parametryczny t -Studenta; U – test rangowy U Manna-Whitneya; d Cohena – miara wielkości efektu; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < .01$

DYSKUSJA NAD WYNIKAMI

Przeprowadzone analizy, oparte na testach istotności różnic, wskazują na istnienie istotnych rozbieżności w zakresie poziomu kompetencji relacyjnych między młodymi dorosłymi nieposiadającymi i posiadającymi partnera życiowego. Osoby żyjące w związku posiadają znacząco wyższy poziom kom-

Tabela 1. Analiza zależności między poziomem kompetencji relacyjnych a posiadaniem *versus* brakiem partnera życiowego

Zmienne	Osoby nieposiadające partnera			Osoby posiadające partnera						
	M	SD	K-S (<i>p</i>)	M	SD	K-S (<i>p</i>)	<i>t</i> (df)	U	<i>t</i>	Wielkość efektu
KZBFiP	63.38	11.68	1.24 (0.09)	70.16	11.52	1.55 (.02)	6.21 (455)*	17031.50*		$r_g = .34$
KZIMP	52.16	14.85	.80 (.55)	57.04	13.52	1.00 (.27)	3.67 (455)*	-	3.67 (455)*	$d = .34$
KZn-RzPiZ	59.25	12.16	1.16 (.13)	63.30	13.03	1.36 (.05)	3.40 (455)*	20706.00*		$r_g = .19$
KZPOJ	58.10	14.56	.80 (.55)	66.22	12.27	1.17 (.13)	6.47 (455)*	-	6.47 (455)*	$d = .61$
KZSEK	48.08	15.47	.74 (.65)	56.82	13.56	.54 (.93)	6.43 (455)*	-	6.43 (455)*	$d = .60$

Źródło: badania własne.

KZBFiP – kompetencje w zakresie zachowań bliskości fizycznej i psychicznej; KZIMP – kompetencje w zakresie zachowań imponujących; KZnRzPiZ – kompetencje w zakresie zachowań na rzecz partnera i związku; KZPOJ – kompetencje w zakresie zachowań pojednawczych; KZSEK – kompetencje w zakresie zachowań seksualnych; K-S – test Kołmogorowa-Smirnowa; *t* – test parametryczny *t*-Studenta; *U* – test rangowy *U* Manna-Whitneya; r_g – rangowy współczynnik korelacji dwuseryjnej Glassa; *d* Cohena – miara wielkości efektu; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < .001$

Tabela 2. Poziom kompetencji relacyjnych a płeć osób badanych

Kompetencje relacyjne	M (SD) kobiety	K-S	M (SD) mężczyźni	K-S	<i>t</i> (df)	Różnica średnich	U	<i>t</i>	Wielkość efektu
KZBFiP	68.17 (11.69)	0.82 (.51)	65.09 (12.60)	1.22 (.10)	2.56(455)*	3.08	–	2.56(455)*	$d = 0.24$
KZIMP	55.53 (14.52)	1.10 (.18)	53.57 (13.78)	.73 (.67)	1.37 (455)	1.96	–	–	–
KZn-RzPiZ	61.61 (12.68)	1.53 (0.02)	61.37 (13.11)	1.09 (.19)	.19 (455)	.24	22135.00	–	–
KZPOJ	63.33 (13.50)	1.44 (.03)	61.23 (14.69)	.92 (.36)	1.50 (455)	2.09	20901.00	–	–
KZSEK	54.10 (15.36)	.78 (.57)	50.63 (14.14)	.60 (.87)	2.30 (455)*	3.47	–	2.30 (455)*	$d = .22$

Źródło: badania własne.

petencji relacyjnych w porównaniu z osobami żyjącymi w pojedynkę. Pomimo iż analizy te nie pozwalają na wnioskowanie o kierunku zależności między badanymi zmiennymi, to dotychczasowe ustalenia teoretyczne oraz empiryczne sugerują i uzasadniają twierdzenie o dwustronnym charakterze związku między poziomem kompetencji a posiadaniem/nieposiadaniem partnera życiowego. Z jednej strony niski poziom kompetencji relacyjnych może się wiązać z brakiem partnera życiowego czy też pewnymi trudnościami w znalezieniu go i podtrzymywaniu z nim bliskiej relacji (Argyle, 1994, 1998; Armistead, Forehand, Beach, Brody, 1995), a z drugiej strony może on być konsekwencją ograniczonych doświadczeń społecznych, które potencjalnie stwarzają możliwość trenowania owych kompetencji w ramach intymnego związku z partnerem (Beisert, 1991; Jankowski, 1983; Kowalik, 2002).

Dodatkowo, odnotowany w grupie osób żyjących w pojedynkę niski poziom kompetencji relacyjnych w zakresie wszystkich, a nie wybranych zachowań wiążących, potwierdza, że tworzenie i podtrzymywanie bliskiej więzi jest procesem, który wymaga posiadania różnych umiejętności i przejawiania różnorodnych zachowań, tj. inicjowania i utrzymywania więzi, udzielania wsparcia partnerowi, utrzymywania bliskości fizycznej i psychicznej, poczucia bezpieczeństwa, podejmowania zachowań na rzecz partnera i związku oraz zachowań seksualnych (Kuczyńska, 1998). Jeśli zatem proces budowania bliskich więzi opiera się na posiadaniu przez partnerów wielu zróżnicowanych kompetencji i prezentowaniu odmiennych zachowań wiążących, to bycie kompetentnym w jednym czy nawet dwóch obszarach zachowań społecznych może się okazać niewystarczającym czynnikiem do skutecznej realizacji celów związanych z formowaniem i podtrzymywaniem intymnych relacji.

Pomimo iż zastosowane analizy pozwalają określić jako znaczące statystycznie różnice w poziomie kompetencji relacyjnych w zakresie wszystkich zachowań wiążących między osobami posiadającymi i nieposiadającymi

partnera życiowego, to dodatkowe analizy mające na celu pomiar wielkości efektu związku między poziomem kompetencji relacyjnych a posiadaniem partnera ujawniły, iż w zależności od rodzaju kompetencji relacyjnych możemy mówić *de facto* o bardzo słabym, małym lub umiarkowanym związku między tymi zmiennymi. Oznacza to, iż zaobserwowane różnice w poziomie kompetencji relacyjnych między osobami żyjącymi w pojedynkę i w związku w niewielkim stopniu mogą wyjaśniać powody posiadania lub nieposiadania partnera życiowego. Wyniki te, interpretowane w kontekście analizy wielkości efektu, unaczyniają zarazem bardzo wyraźnie, iż uwarunkowania życia w związku i życia w pojedynkę mają złożony i zróżnicowany charakter, a zatem jeden czynnik (poziom kompetencji relacyjnych) jest tylko jednym z wielu czynników potencjalnie warunkujących to, czy dana osoba będzie posiadała lub nie partnera życiowego / małżonka.

Z kolei analizy dotyczące różnic płciowych w poziomie kompetencji relacyjnych ujawniły, że płeć jest czynnikiem różnicującym kobiety i mężczyzn w obszarze kompetencji relacyjnych związanych z zachowaniami bliskości fizycznej i psychicznej oraz kompetencji związanych z zachowaniami seksualnymi. W zakresie obu tych rodzajów kompetencji kobiety prezentowały wyższe kompetencje w porównaniu z mężczyznami. Pierwszy ze wskazanych powyżej wzorców wyników jest zgodny z rezultatami wcześniejszych badań, które w zasadzie ujawniają przewagę kobiet w zakresie zachowań bliskości fizycznej i psychicznej (Kuczyńska, 1998); również Argyle (1998) podkreśla, że kobiety osiągają wyższe wyniki w zakresie takich ważnych dla utrzymania bliskości i bezpieczeństwa umiejętności, jak empatia czy kooperacja, okazują się także bardziej nagradzające oraz ekspresyjne (niewerbalnie) w relacji niż mężczyźni. Może to wynikać z faktu, że dziewczynki i kobiety są uczone przede wszystkim interpersonalnych umiejętności oraz takich uczuć jak przywiązanie, bliskość, empatia, troska oraz odpowiedzialność za związki, od mężczyzn natomiast nie wymaga się skupienia na

bliskich relacjach, lecz na pracy zawodowej i zapewnianiu bytu rodzinie (Brannon, 2002; Mandal, 2004).

Wyższy poziom kompetencji w zakresie zachowań seksualnych u kobiet jest wynikiem nieco zaskakującym z uwagi na to, że zachowania seksualne są uważane za bardziej typowe dla mężczyzn (Brannon, 2002; Kuczyńska, 1998) i stanowią dla nich sposób budowania emocjonalnej bliskości z kobietą (Adler, Rosenfeld, Proctor, 2006). Odnotowaną w prezentowanych badaniach prawidłowość można wyjaśnić, odwołując się do dwóch interpretacji. Po pierwsze, ważne wydaje w tym miejscu zwrócenie uwagi na fakt, że pozycje składające się na podskale kompetencji w zakresie zachowań seksualnych KKRwZI (Palus, 2010) odwoływały się w sposób zasadniczy do zachowań uwodzących, uwydławiających atrakcyjność fizyczną i uzewnętrzniających zmysłowość, które to zachowania wydają się bardziej charakteryzować kobiety. Po drugie, wyniki prezentowanych badań mogą świadczyć o zacieraniu się w ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat różnic w zakresie aktywności seksualnej wśród kobiet i mężczyzn w kierunku zwiększania się owej aktywności w grupie kobiet (Brannon, 2002).

Warto także podkreślić, że w analizowanych badaniach płęć nie różnicowała poziomu kompetencji relacyjnych związanych z zachowaniami imponującymi, zachowaniami na rzecz partnera i związku oraz zachowaniami pojednawczymi. Zbliżona częstość podejmowanych przez kobiety i mężczyzn zachowań na rzecz partnera i związku wydaje się zrozumiała, jeśli uznamy, że szeroko rozumiane udzielanie wsparcia partnerowi oraz działania dla dobra i ochrony związku mogą przyjmować rozmaite formy. Kobiety i mężczyźni mogą zatem różnić się w odniesieniu do charakteru przejawianych zachowań, za pomocą których wyrażają troskę oraz dbałość o partnera i związek (por. Brannon, 2002; Kuczyńska, 1998), ale na ogólnym poziomie uzyskują podobne wyniki. Podobnie w odniesieniu do zachowań pojednawczych, służących inicjowaniu i utrzymywaniu więzi, można wskazać, że pomimo stereotypowo przypisywanej męż-

czyznom aktywnej roli w inicjowaniu kontaktów należy zwrócić uwagę, że kobiety również przyjmują aktywną postawę w tej sferze, często poprzez zachowania uwodzące czy inne sposoby pośredniego sygnalizowania swego zainteresowania mężczyzną. Mężczyzna, który podejmuje inicjatywę w kontaktach damsko-męskich, robi to nierzadko w odpowiedzi na sygnał zainteresowania ze strony kobiety (Clark, Shaver, Abrahams, 1999). Jeśli zaś chodzi o zbliżony poziom kompetencji relacyjnych związanych z zachowaniami imponującymi w grupie kobiet i mężczyzn, to wynik ten jest również sprzeczny z wcześniejszymi ustaleniami empirycznymi, które sugerują, że ten typ zachowań (zwracanie uwagi odbiorcy na osobę prezentującą zachowanie na przykład poprzez opowiadanie o swoich kompetencjach i osiągnięciach) jest bardziej typowy dla mężczyzn niż kobiet (Kuczyńska, 1998). Analogicznie jak w odniesieniu do kompetencji relacyjnych związanych z zachowaniami seksualnymi, wyjaśnienia tego wzorca wyników można poszukiwać w specyfice pozycji testowych KKRwZI (Palus, 2010), które uwzględniały, obok charakterystycznych dla mężczyzn zachowań imponujących, także zachowania prezentowane przez kobiety w celu zwrócenia na siebie uwagi mężczyzny, takie jak ekspozowanie swojej atrakcyjności fizycznej. Przewaga kobiet w tym zakresie może zatem, przynajmniej do pewnego stopnia, odzwierciedlać specyfikę zachowań imponujących reprezentowanych w metodzie, ale zarazem może wskazywać na współczesne przemiany w zakresie kobiecej roli płciowej i rozszerzania jej o nowe zachowania uprzednio stereotypowo kojarzone tylko z mężczyznami.

Pomimo iż przeprowadzone analizy, oparte na testach istotności różnic, pozwalają określić jako znaczące statystycznie różnice w poziomie kompetencji relacyjnych w zakresie zachowań bliskości fizycznej i psychicznej oraz w zakresie zachowań seksualnych między kobietami i mężczyznami, to dodatkowe analizy mające na celu pomiar wielkości efektu związku między poziomem kompetencji a płcią ujawniły, iż związek ten jest *de facto* małym związkiem. Oznacza to, iż zaobser-

wowane różnice w niewielkim stopniu mogą określać rzeczywiste osiągnięcia kobiet i mężczyzn w zakresie funkcjonowania interpersonalnego w wymiarze wymienionych kompetencji i ich związku z posiadaniem lub brakiem partnera życiowego. Interpretacja otrzymanych rezultatów z uwzględnieniem statystycznych miar wielkości efektu kwestionuje ponieważ ustalenia płynące z wcześniejszych badań, które wskazywały na przewagę kobiet w zakresie kompetencji interpersonalnych (Argyle, 1998; Myers, 2003). Z drugiej jednak strony zaobserwowany wzorec wyników wspiera rezultaty ostatnich metaanaliz badań nad różnicami płci w obszarze zachowań społecznych (por. Hyde, Frost, 2002), które ujawniają brak jednoznacznych wyników potwierdzających istnienie różnic płciowych w zakresie zachowań społecznych, takich jak uleganie i konformizm, agresja, udzielanie pomocy czy też komunikacja niewerbalna. Dodatkowo, jak sugerują badacze rodzaju (*gender*), płęć wyjaśnia zaledwie od 1 do 3% zmienności zachowań kobiet i mężczyzn (Brannon, 2002). Jednocześnie zbliżony poziom kompetencji relacyjnych w odniesieniu do zachowań bliskości fizycznej i psychicznej oraz zachowań seksualnych kobiet i mężczyzn może wskazywać na upodabnianie się obu płci pod względem prezentowanych zachowań wiążących, służących inicjowaniu i podtrzymywaniu bliskich więzi (Brannon, 2002). Kobiety z równą częstością co mężczyźni mogą przejawiać zachowania kojarzone jak dotąd z męską rolą i męskim stylem relacyjnym (np. zachowania imponujące, zachowania seksualne), a mężczyźni ze zbliżoną częstością mogą przejawiać zachowania charakterystyczne dla kobiecego stylu formowania bliskich związków, czyli stylu relacyjnego zorientowanego na bliskość (Brannon, 2002).

Prezentowane badania nie są wolne od ograniczeń. Po pierwsze, przeprowadzone analizy, podobnie jak każde analizy w modelu korelacyjno-regresyjnym, nie pozwalają na wnioskowanie o kierunku zależności między badanymi zmiennymi. Na podstawie uzyskanych wyników nie sposób odpowiedzieć na pytanie, czy niski poziom kompetencji jest

przyczyną braku partnera życiowego w okresie wczesnej dorosłości, czy też następstwem braku możliwości trenowania tych kompetencji poprzez zaangażowanie się w związek intymny z osobą płci przeciwnej. Dotychczasowe ustalenia teoretyczne i empiryczne mogą jednak sugerować i uzasadniać przyjęcie założenia o dwustronnym kierunku zależności między kompetencjami relacyjnymi a posiadaniem partnera życiowego. Niewątpliwie longitudinalny plan przyszłych badań w sposób znaczący przyczyniłby się do określenia związków przyczynowo-skutkowych między poziomem kompetencji relacyjnych a statusem jednostki w związku czy też jej stanem cywilnym. Ponadto obszar eksploracji w ramach dalszych badań warto byłoby poszerzyć o włączenie do analiz czynników warunkujących posiadanie kompetencji relacyjnych, na przykład stylu przywiązania (por. Guerrero, Bachman, 2006).

Po drugie, przedmiotem zaprezentowanych badań uczyniono tylko jeden z możliwych czynników związanych z posiadaniem partnera życiowego. Jest oczywiste, iż uwarunkowania życia w związku i życia w pojedynkę mają złożony i zróżnicowany charakter, a zatem jeden czynnik (poziom kompetencji relacyjnych) nie może wyjaśniać w całości obserwowanych w badaniach różnic. Konieczne jest zatem w dalszych badaniach uwzględnienie szerszego spektrum uwarunkowań, jak na przykład uwarunkowań osobowościowych, rodzinnych czy też uwarunkowań związanych ze stylem przywiązania w dorosłości.

Po trzecie, badaniami objęto jedynie osoby pozostające w związkach nieformalnych. Odwołując się do wiedzy na temat specyfiki związków nieformalnych i związków małżeńskich (por. Janicka, 2005, 2009; Liberska, Suwalska, 2011), zasadne wydaje się przypuszczenie, że poziom kompetencji relacyjnych może być różny wśród zameężnych kobiet i żonatych mężczyzn w porównaniu z kobietami i mężczyznami żyjącymi w związkach o charakterze nieformalnym. Uwzględnienie w dalszych badaniach osób w związkach małżeńskich oraz narzeczeńskich mogłoby przynieść ciekawe rezultaty. Jednocześnie w kolejnych

analizach warto byłoby uwzględnić nie tylko formę intymnego związku, ale także na przykład długość jego trwania, i analogicznie wśród osób nie posiadających partnera długość okresu życia w pojedynkę.

Po czwarte, w badaniach nie kontrolowano przyczyn życia w pojedynkę osób badanych, które, w świetle dotychczasowych badań (por. Palus, 2010; Reynolds, Wetherell, Taylor, 2007; Stein, 2008), mogą różnicować sposób interpersonalnego funkcjonowania osób nieposiadających partnera życiowego. W dalszych badaniach konieczne byłoby zatem uwzględnienie powodów braku partnera życiowego – ujmowanych obiektywnie lub subiektywnie przez uczestników badania. Dodatkowo w nowych badaniach interesujące byłoby porównanie poziomu kompetencji relacyjnych z uwzględnieniem płci w grupie osób żyjących w pojedynkę i udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy kobiety i mężczyźni nieposiadający partnera różnią się w zakresie posiadanych kompetencji istotnych z punktu widzenia budowania i podtrzymywania bliskich więzi.

Pomimo wymienionych ograniczeń wyniki prezentowanych badań mogą mieć znaczenie zarówno teoretyczne – stanowią bowiem punkt wyjścia do dalszej eksploracji związku między kompetencjami relacyjnymi a posiadaniem partnera życiowego w okresie wczesnej dorosłości, jak i praktyczne. Aplikacyjnych odniesień wyników zaprezentowanych

badan można upatrywać w tym, że kompetencje relacyjne, czy też szerzej kompetencje społeczne, rozwijają się dzięki zdobywanym przez jednostkę w trakcie relacji interpersonalnych doświadczeniom społecznym, a zatem istnieje możliwość trenowania tych umiejętności, na przykład poprzez ekspozycję osoby na nowe doświadczenia oraz modelowanie zachowań wiążących przez profesjonalnego trenera. Przykładem takich właśnie skutecznych oddziaływań jest opisywany przez Argyle'a (1994) trening umiejętności społecznych (TUS), w tym także umiejętności oraz aktywności istotnych w ramach relacji długoterminowych, na przykład relacji małżeńskich. Wśród tych aktywności Argyle (1994) wymienia m.in. wspólne wykonywanie prac domowych, codzienne posiłki oraz intymne rozmowy i dyskusje. Jednocześnie, jak podkreśla Kazimierz Jankowski (1983), w niektórych przypadkach zdobywanie umiejętności interindywidualnych może się dokonywać dopiero w toku psychoterapii. Wysiłki ukierunkowane na zdobywanie kompetencji relacyjnych i dające oczekiwane rezultaty mają zatem pozytywny wydźwięk, gdyż potwierdzają, że adekwatne metody skierowane do osób o niższym poziomie kompetencji mogą się przyczyniać do ich wzrostu, a tym samym wspomagać młodych dorosłych w zakresie pomyślnej realizacji zadań w sferze życia małżeńskiego i bliskich intymnych związków.

PRYZPIS

¹ Prezentowane badania stanowią integralną część projektu badawczego realizowanego w latach 2009-2011 przez autorkę artykułu w ramach grantu własnego Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (nr grantu N N106 131437) pt: „*Uwarunkowania braku partnera życiowego we wczesnej dorosłości*” w Instytucie Psychologii UAM.

BIBLIOGRAFIA

- Adler R.B., Rosenfeld L.B., Proctor II R. (2006), *Relacje interpersonalne. Proces porozumiewania się*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Argyle M. (1994), Nowe ustalenia w treningu umiejętności społecznych [w:] M. Argyle, W. Domachowski (red.), *Reguły życia społecznego. Oksfordzka psychologia społeczna*, 197–207. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Argyle M. (1998), Zdolności społeczne [w:] S. Moscovi (red.), *Psychologia społeczna w relacji ja-inni*, 77–104. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Argyle M., Domachowski W. (1994), *Reguły życia społecznego. Oksfordzka psychologia społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Armistead L., Forehand R., Beach R.H., Brody G.H. (1995), Predicting Interpersonal Competence in Young Adulthood: the Roles of Family, Self, and Peer Systems During Adolescence. *Journal of Child and Family Studies*, 4, 445–460.
- Beisert M. (1991), *Seks twojego dziecka*. Poznań: Zakład Wydawniczy K. Domke.
- Beisert M. (2006), Trud dorastania seksualnego [w:] M. Beisert (red.), *Seksualność człowieka w cyklu życia*, 145–169. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brannon L. (2002), *Psychologia rodzaju*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Brzezińska A. (2005), Jak myślimy o rozwoju człowieka? [w:] A. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, 5–19. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Brzezińska A. (2008), Przedsiębiorczość jako warunek udanego startu w dorosłość [w:] A. Andrzejczak (red.), *Przedsiębiorczość w edukacji*, 21–35. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Cavanagh S.E. (2007), The Social Construction of Romantic Relationships in Adolescence: Examining the Role of Peer Networks, Gender, and Race. *Sociological Inquiry*, 4, 572–600.
- Clark C.L., Shaver P.R., Abrahams M.F. (1999), Strategic Behaviors in Romantic Relationship Initiation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 6, 709–722.
- Engels R.C.M., Finkenauer C., Meeus M., Dekovic M. (2001), Parental Attachment and Adolescents' Emotional Adjustment: the Associations with Social Skills and Relational Competence. *Journal of Counseling Psychology*, 4, 428–439.
- Erikson E.H. (2004), *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Fitzpatrick J., Sollie D. (1999), Unrealistic Gender and Relationships to Investments and Commitment in Dating Relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 6, 852–867.
- Guerrero L.K., Bachman G.F. (2006), Associations Among Relational Maintenance Behaviors, Attachment-style Categories, and Attachment Dimensions. *Communication Studies*, 3, 341–361.
- Harwas-Napierała B. (1993), Rola rodziny w przygotowaniu młodzieży do dorosłości. *Problemy Rodziny*, 3, 20–24.
- Havighurst R. (1981), *Developmental tasks and education*. New York: Longman.
- Hyde J.S., Frost L.A. (2002), Metaanalizy w psychologii kobiety [w:] B. Wojciszke (red.), *Kobiety i mężczyźni: odmienne spojrzenia na różnice*, 15–47. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Jakubowska U. (1996), Wokół pojęcia „kompetencja społeczna” – ujęcie komunikacyjne. *Przegląd Psychologiczny*, 3/4, 29–40.
- Janicka I., Niebrzydowski L. (1994), *Psychologia małżeństwa*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Janicka I. (2005), Wpływ stażu związków nieformalnych na poziom ich integracji. *Psychologia Rozwojowa*, 4, 105–113.
- Janicka I. (2009), Perspektywy związków kohabitacyjnych [w:] T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, 47–59. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Jankowski K. (1983), Schizofrenia jako niedokończony cykl rozwojowy rodziny. *Przegląd Psychologiczny*, 1, 25–42.
- Klaus D., Hersen M., Bellack A.B. (1977), Survey of Dating Habits of Male and Female College Students: a Necessary Precursor to Measurement and Modification. *Journal of Clinical Psychology*, 2, 369–375.
- Kowalik S. (2002), Rozwój społeczny [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała, (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych*, 71–101. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kozielecki J. (1988), *O człowieku wielowymiarowym*. Warszawa: PWN.
- Kuczyńska A. (1998), *Sposób na bliski związek. Zachowania wiążące w procesie kształtowania się i utrzymywania więzi w bliskich związkach*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Kuczyńska A., Dolińska-Zygmunt G. (2004), Zadowolenie z kontaktów interpersonalnych oraz kompetencje społeczne a poczucie samotności. *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu*, 1055, 103–115.

- Liberska H., Suwalska D. (2011), Styl przywiązania a relacje partnerskie we wczesnej dorosłości. *Psychologia Rozwojowa*, 1, 25–39.
- Mandal E. (2004), *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Myers D.G. (2003), *Psychologia społeczna*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Palus K. (2010), *Wybrane psychologiczne uwarunkowania braku partnera życiowego w okresie wczesnej dorosłości*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM.
- Plopa M. (2002), Doświadczanie intymności a satysfakcja z małżeństwa. *Małżeństwo i Rodzina*, 3, 22–26.
- Prisbell M. (1988), Dating Competence as Related to Levels of Loneliness. *Communication Reports*, 2, 54–59.
- Reis H.T., Lin Y-Ch., Bennett E., Nezlek J.B. (1993), Change and Consistency in Social Participation During Early Adulthood. *Developmental Psychology*, 4, 633–645.
- Reynolds J., Wetherell M., Taylor S. (2007), Choice and Chance: Negotiating Agency in Narratives of Singleness. *The Sociological Review*, 2, 331–351.
- Rose-Krasnor L. (1997), The Nature of Social Competence: a Theoretical Review. *Social Development*, 6 (1), 111–135.
- Sytuacja demograficzna Polski* (2004). Raport Rządowej Rady Ludnościowej. Warszawa.
- Spitzberg B.H. (1991), An Examination of Trait Measures of Interpersonal Competence. *Communication Reports*, 1, 22–29.
- Stein P. (2008), Być singlem – próba zrozumienia singli [w:] P. Sztompka, M. Boguni-Borowska (red.), *Sociologia codzienności*, 142–157. Kraków: Wydawnictwo Znak.